

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ОСТАПЕНКО ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

УДК 37-053.6:34]«199/201»(477)(043.3)

**ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
В УМОВАХ РОДИННО-ШКІЛЬНОГО ПРОСТОРУ
(КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Комунальному вищому навчальному закладі «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент
Жорова Ірина Ярославівна,
Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради, перший проректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Кузьменко Юлія Василівна,
Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу;

кандидат педагогічних наук
Кухта Марія Іванівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
доцент кафедри загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи.

Захист відбудеться 20 грудня 2019 року о 12.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 20 листопада 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний вектор розбудови правової держави і демократизації українського суспільства спрямовують ціннісні орієнтири на подолання правового нігілізму та підвищення громадянської компетентності кожної людини. Особливої актуальності набуває правовиховна робота з учнями, оскільки правову культуру особистості необхідно формувати з раннього віку як у закладі освіти, так і в родині. Родинно-шкільний простір є середовищем, що поєднує виховні традиції сім'ї та освітню діяльність школи на основі інтеграції, наступності і взаємодоповнення принципів, цілей, змісту, форм і методів правового виховання учнівської молоді.

Нормативно-правовою базою дисертаційного дослідження є закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.), Національна програма правової освіти населення (2001 р.), програма «Українська родина» (2001 р.) тощо. На необхідності формування в учнів загальноосвітніх шкіл поваги до закону, дотримання прав людини акцентовано увагу в Концепції Нової української школи (2016 р.), у якій ці компетентності визначені ключовими.

В умовах сучасної парадигми державотворення здійснення правовиховної роботи обумовлене активізацією процесів у суспільно-політичному житті країни (підвищення рівня громадської позиції в суспільстві та поінформованості, участь громади в соціальних проєктах, дотримання демократичних принципів і свобод). У контексті пошуку ефективних механізмів формування правової культури населення актуалізується значення історико-педагогічних досліджень розвитку правового виховання учнівської молоді в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, оскільки надбаннями цього періоду є: розвиток морально-ціннісної ідеології в суспільстві; перехід від декларативно-формальної до продуктивної взаємодії школи і родини; розвиток змісту, форм і методів правової освіти з урахуванням пізнавального інтересу учнів (розширення спектра варіативних та факультативних дисциплін із громадськознавчим компонентом; запровадження нових форм позакласної роботи (гуртки, вікторини, клуби); трансформація методики викладання із знанневої до компетентнісної парадигми). Вивчення, аналіз і осмислення історико-педагогічної спадщини уможлиблює відтворення конструктивних практик розвитку правової культури в родинно-шкільному просторі та запобігає деструктивним крокам у формуванні правосвідомого громадянина.

Проблематика правового виховання в історичній ретроспективі досліджувалися науковцями в різних напрямках: історія розвитку освіти (Л. Березівська, І. Жорова, В. Кузьменко, Г. Радчук, Н. Слюсаренко, А. Степанюк, О. Сухомлинська, О. Янкович та інші), інтеграція процесів навчання та виховання (Т. Алексеєнко, І. Бех, М. Боришевський, М. Максименко та інші), проблеми змісту шкільного та родинного виховання (Є. Голобородько, М. Кухта, Л. Назаренко, М. Стельмахович,

Б. Ступарик, Л. Чумак та інші), питання правового виховання (Д. Абашідзе, Р. Андрусишин, М. Городиський, Г. Давидова, М. Кащук, М. Криштак, Ю. Кузьменко, Подберезський, А. Стаканков, О. Татаринцева, В. Тацій, Л. Твердохліб, М. Фіцула, Н. Яковлева та інші).

Вивчення та аналіз теоретичних аспектів розвитку правового виховання в умовах родинно-шкільного простору засвідчують, що ця проблема завжди була важливою, розв'язувалася з огляду на потреби соціально-гуманітарного стандарту суспільства та окреслювалася як базова в побудові комплексу інтелектуальних, духовних, психологічних, соціальних аспектів життєдіяльності людини.

Актуальність розвитку правового виховання в умовах родинно-шкільного простору протягом досліджуваного періоду підтверджується суперечностями між:

- активізацією процесів демократизації суспільства і низьким рівнем сформованості правосвідомості школярів;
- необхідністю втілювати педагогіку партнерства та недостатньою взаємодією родини й учителів у вирішенні питань формування правової культури учнівської молоді;
- потребою збереження автентичних національних традицій виховання і незначною кількістю історико-педагогічних досліджень із питань правового виховання учнів та їхньою екстраполяцією в сучасну освітню галузь.

Безумовна актуальність, виявлені суперечності та недостатнє теоретичне осмислення історико-педагогічного досвіду організації правового виховання зумовили вибір теми дослідження **«Правове виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснювалося відповідно до теми науково-дослідної роботи Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради «Історико-педагогічні аспекти розвитку неперервної освіти в Україні та зарубіжжі» (державний реєстраційний номер 0115U002891). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (протокол № 1 від 21.01.2016 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 23.02.2016 р.).

Об'єкт дослідження – правове виховання учнівської молоді.

Предмет дослідження – генеза правового виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору (кінець ХХ – початок ХХІ століття).

Мета дослідження – на основі системно-ретроспективного вивчення педагогічної теорії і практики розкрити генезу правового виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору України (кінець ХХ – початок ХХІ століття) та окреслити перспективи творчого використання прогресивних ідей у сучасній освітній галузі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан проблеми правового виховання в умовах родинно-шкільного простору та уточнити сутність основних понять дослідження.
2. Окреслити чинники, що впливали на генезу змісту, форм і методів правового виховання в умовах родинно-шкільного простору в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ століття.
3. Обґрунтувати авторську періодизацію розвитку правового виховання учнівської молоді в родинно-шкільному просторі в 1984–2017 рр. та визначити провідні тенденції кожного періоду.
4. Виявити прогресивні ідеї правового виховання учнівської молоді в родинно-шкільному просторі та окреслити перспективи їхньої творчої реалізації в сучасних закладах освіти.

Для вирішення визначених завдань обрано **методи**: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація наукової і методичної літератури, документів, періодичної преси з метою вивчення змісту, форм і методів правового виховання учнівської молоді й уточнення понятійно-термінологічного апарату), *історико-педагогічні* (ретроспективний, логіко-системний, хронологічно-структурний, зіставно-порівняльний аналіз теорії і практики правового виховання в досліджуваній період), *пошуково-бібліографічні* (аналіз, систематизація і класифікація архівних фондів, бібліотечних каталогів і друкованих джерел із проблематики правового виховання учнівської молоді); *хронологічний і діахронний* (дослідження якісних змін правового виховання в родинно-шкільному просторі на певних історичних етапах та його періодизація); *системно-структурний аналіз змісту, форм, методів і засобів навчання* (для виявлених здобутків того часу, узагальнення та їхня інтерпретація щодо сучасної правової освіти; окреслення можливостей творчого використання набутого досвіду).

Джерельну базу дослідження становлять наукові праці та публікації провідних вітчизняних та зарубіжних учених (монографії, рукописи дисертацій, автореферати, підручники, навчальні та методичні посібники, статті), законодавчі та нормативні акти, статистичні збірники, матеріали з'їздів, конференцій, нарад із народної освіти, навчальні плани, навчальна література досліджуваного періоду, фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Херсонської області, Державного архіву Запорізької області; фонди бібліотек: Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського НАПН України, Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. Гончара, Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки; вітчизняна історико-педагогічна та психолого-педагогічна література досліджуваного періоду і сучасних років; матеріали офіційного характеру (законодавчі та нормативні акти, звіти та інструктивно-методичні матеріали педагогічних з'їздів, конференцій), у яких висвітлювалися теоретичні та науково-методичні питання правового виховання учнівської молоді, інтернет-ресурси.

Проаналізовано матеріали періодичних видань («Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України», «Радянська школа» («Рідна школа»), «Шлях освіти», «Історія в школах України», «Освіта України» та ін.), а також збірники наукових праць.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець ХХ – початок ХХІ ст. За вихідний рубіж дослідження взято кінець ХХ століття. Нижня межа (1984 р.) зумовлена прийняттям Постанови Центрального комітету Комуністичної партії України і Ради Міністрів Української РСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи», що визначала нову парадигму в правовій освіті учнівської молоді в аспекті виховання (введення нового курсу «Суспільствознавство» на експериментальному рівні).

Верхня межа (2017 р.) дослідження означена прийняттям Закону України «Про освіту», що визначає пріоритетами верховенство прав і свобод людини, виховання патріотизму, правосвідомості, та запровадженням Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), де передбачено формування соціальної та громадянської компетентностей (повага до закону, правила поведінки в сім'ї, школі та суспільстві).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– *досліджено* проблему правового виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору (кінець ХХ – початок ХХІ століття);

– *обґрунтовано* періодизацію правового виховання в родинно-шкільному просторі з 1984 року до 2017 року, визначено провідні тенденції кожного періоду: I період – 1984–1990 рр. – *консервативно-ідеологічний* (ідейно-комуністична спрямованість освітнього процесу, активізація батьківських комітетів та педагогічного всеобучу, запровадження дисциплін суспільствознавчого спрямування); II період – 1991–2002 рр. – *пошуково-контroversійний* (криза моральних цінностей у суспільстві, запровадження інваріантних та варіативних дисциплін правового змісту, якісне і кількісне збільшення взаємозв'язків між соціальними інститутами (школа, сім'я, держава); III період – 2003–2017 рр. – *компетентнісно-демократичний* (I субперіод – 2003–2008 рр.; II субперіод – 2009–2017 рр.) (актуалізація патріотизму та демократичних цінностей у суспільстві; формування громадянської компетентності; пошук нових ефективних форм роботи з батьками задля забезпечення виховання правосвідомого громадянина держави; розширення змісту, форм та методів правовиховної роботи з учнівською молоддю);

– *виявлено* чинники, що впливали на генезу змісту, форм і методів правового виховання в умовах родинно-шкільного простору в досліджуваній період: *суспільно-економічні* (домінування провідних ідеологій та суспільних цінностей; економічний розвиток країни), *культурно-освітні* (зміна парадигми правового виховання; реформування освітньої галузі), *змістово-правові* (нормативно-правова база, структура та організація правового виховання у суспільстві; зміст суспільствознавчих дисциплін);

– *окреслено* прогресивні ідеї правового виховання учнівської молоді в родинно-шкільному просторі сучасної країни: інтеграція сім'ї та школи щодо забезпечення єдності виховних ідеалів, підходів і принципів у вихованні правосвідомого громадянина держави; спільна участь усіх учасників освітнього процесу в правовиховних громадських проєктах і програмах; розробка ціннісно-формульованого та практико-зорієнтованого змісту шкільної правової освіти; наскрізна правопросвітницька робота в освітньому процесі; розвиток учнівського самоврядування; співпраця учнівської молоді з органами влади; створення патронажних центрів; та визначено перспективи творчої реалізації прогресивного досвіду.

Уточнено сутність понять «родинно-шкільний простір», «правове виховання в умовах родинно-шкільного простору».

Подальшого розвитку набули положення, що розкривають особливості правового виховання в умовах родинно-шкільного простору; висвітлення джерельної бази дослідження з правовиховної роботи.

До наукового обігу введено маловідомі документи, історичні факти та відомості щодо правового виховання, що ґрунтуються на виявлених архівних матеріалах, зокрема: ДАЗО у м. Запоріжжя – Р. 5648, Р-2505; ДАХО у м. Херсон – Ф. 2239; ЦДАВО у м. Київ – Ф. 8, 166.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати відображені в спецкурсі «Організація правового виховання в умовах родинно-шкільного простору» та методичних рекомендаціях «Зміст, форми і методи організації правового виховання в умовах родинно-шкільного простору: історико-педагогічна ретроспектива». Розроблені матеріали можуть бути використані в процесі викладання дисциплін історико-педагогічного циклу, підготовки курсових та дипломних робіт у закладах педагогічної освіти.

Основні положення та результати дослідження впроваджено в освітній процес у Комунальному закладі Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (довідка № 687 від 18.06.2019 р.); Запорізькому національному університеті (довідка № 01.01. 13/81 від 12.08.2019 р.); Комунальному вищому навчальному закладі «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (довідка № 01-23/445 від 27.06.2019 р.); Хмельницькій середній загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 22 імені Олега Ольжича (довідка № 72/01-42 від 05.06.2019 р.); Запорізькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 104 Запорізької міської ради Запорізької області (довідка №202-А/01-20 від 12.06.2019 р.); Запорізькій загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 81 Запорізької міської ради Запорізької області (довідка № 115 від 21.06.2019 р.); Херсонському навчально-виховному комплексі «Дошкільний навчальний заклад загальноосвітня школа І ступеня – гімназія» № 7 Херсонської міської ради (довідка № 97 від 27.06.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження є особистим надбанням автора. У науковій статті [5], опублікованій у співавторстві, внесок дисертанта полягає в обґрунтуванні ключових аспектів правового виховання в умовах родинно-шкільного простору.

Апробація результатів дослідження була здійснена шляхом обговорення основних положень та результатів проведеного дослідження під час науково-практичних конференцій: *міжнародних*: «Світові наукові тенденції ХХІ сторіччя» (Київ-Карлові Вари, 2017), «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки» (Одеса, 2018), «Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології» (Львів, 2018), «Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього» (Одеса, 2019); *всеукраїнських*: «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2016), «Професійний розвиток та управління людськими ресурсами в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформації освіти України» (Київ, 2016), «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Дніпро, 2016), «Я. А. Коменський – видатний педагог минулого (до 425-річчя від дня народження)» (Херсон, 2017), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2017), «Теоретико-методологічні основи розвитку та управлінської діяльності» (Херсон, 2018), «Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики» (Суми, 2019), «Розвиток життєвої компетентності особистості в умовах освітніх трансформацій: виховний, психологічний, інклюзивний виміри» (Скадовськ, 2019).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 23 публікаціях автора: 5 статей в наукових фахових виданнях України (одна у співавторстві), 2 статті у виданнях, віднесених до міжнародних наукометричних баз, 1 програма спецкурсу, 1 методичні рекомендації, 12 публікацій у збірниках матеріалів конференцій, 2 статті в науково-методичних журналах.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (349 найменувань) та 7 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок. Основний текст викладено на 170 сторінках. Роботу ілюстровано 6 таблицями та 6 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання роботи; охарактеризовано методи дослідження; аргументовано хронологічні межі; сформульовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості про їхню апробацію та впровадження; зазначено особистий внесок і публікації автора, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Правове виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору як педагогічна проблема»** уточнено сутність ключових понять дослідження (правове виховання, родинно-шкільний простір, правове виховання в умовах родинно-шкільного простору); проаналізовано джерельну базу дослідження в його хронологічних межах, визначено чинники та обґрунтовано авторську періодизацію розвитку правового виховання учнівської молоді в родинно-шкільному просторі в 1984–2017 рр.

Ураховуючи, що ключове поняття дослідження «правове виховання в умовах родинно-шкільного простору» містить поняттєві категорії «правове виховання», «родинно-шкільний простір», здійснено студіювання термінологічного апарату в наукових працях Р. Андрусичина, С. Богачова, М. Василенко, Т. Вечерок, Л. Висоцької, О. Денщика, О. Ляшенко, Н. Мазур, Л. Назаренко, М. Петрус, Г. Радчук, О. Тітомира, О. Хоптяної, Л. Чумак, М. Штангрет, О. Янкович та ін. На основі аналізу наукових досліджень у дисертації правове виховання визначаємо як цілеспрямований, цілісний, систематичний процес, спрямований на формування правової компетентності. Ураховуючи багатокомпонентну структуру родинно-шкільного простору, розглядаємо його як соціально-освітнє середовище, у якому забезпечується взаємодія сім'ї і закладу освіти на основі взаємоузгодженого виховного впливу. Синергія змісту ключових понять дослідження зумовлює розуміння правового виховання в умовах родинно-шкільного простору як цілеспрямованого, цілісного, систематичного процесу формування правової компетентності учнівської молоді шляхом взаємодії сім'ї і закладу освіти на основі єдності мети, принципів і завдань.

У процесі дослідження для здійснення ретроспективного аналізу змісту, форм і методів правового виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору використано чотири групи джерел: *нормативно-правові акти України* (закони України; постанови Кабінету Міністрів України; укази Президента України; накази, листи, інструктивні матеріали, що були видані Міністерством освіти та науки України та Міністерством юстиції України в досліджуваний період); *матеріали державних архівів* (документи партійних та державних органів, з'їздів, матеріали та рішення конференцій); *наративні джерела* (сучасні наукові видання – монографії, статті, тези конференцій; тексти дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора педагогічних, історичних та юридичних наук тощо); *дидактичні матеріали* (діафільми, аудіо- та відео-матеріали, таблиці, набори карток із текстом завдань чи тестами, схеми).

Комплексний аналіз джерельної бази засвідчив, що правове виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору в історико-педагогічній ретроспективі залежало від низки чинників: *суспільно-економічних* (домінування провідних ідеологій та суспільних цінностей; економічний розвиток країни), *культурно-освітніх* (зміна парадигми правового виховання; реформування освітньої галузі), *змістово-правових* (нормативно-правова база, структура та організація правового виховання у суспільстві; зміст суспільствознавчих дисциплін).

На основі аналізу нормативно-правових документів та наукових досліджень розвитку освіти в історичній ретроспективі обґрунтовано періодизацію правового виховання в родинно-шкільному просторі з 1984 року до 2017 року, що містить три періоди: I період – 1984–1990 рр. – консервативно-ідеологічний; II період – 1991–2002 рр. – пошуково-контroversійний; III період – 2003–2017 рр. – компетентісно-демократичний (I субперіод – 2003–2008 рр.; II субперіод – 2009–2017 рр.).

У другому розділі «Гене́за правового виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору (кінець ХХ – початок ХХІ століття)» розкрито тенденції правового виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору кінця ХХ – початку ХХІ століття; проаналізовано нормативно-правові документи, що визначали пріоритетні напрями правового виховання учнівської молоді; розкрито зміст та організаційні основи правового виховання учнівської молоді в родинно-шкільному просторі України.

Консервативно-ідеологічний період охоплює 1984–1990 рр. Прийняттям Постанови Центрального комітету Комуністичної партії України і Ради Міністрів Української РСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» (1984 р.) розпочався період інтенсивного розвитку правового виховання. У цьому нормативно-правовому документі визначено основні аспекти реформування освіти, що мали позитивний вплив на процес правового виховання, а саме: поступовий перехід на одинадцятирічне навчання; формування глибоких ідейно-моральних і громадянських якостей у середній ланці освіти; збільшення в старшій школі кількості годин на суспільно-гуманітарний цикл (4 години на тиждень понад навчальний план завдяки факультативним заняттям); перехід на навчання дітей із шестирічного віку; поглиблення ідейно-теоретичного змісту освітнього процесу; оновлення навчальних програм, підручників; формування високих морально-правових якостей; посилення значення патріотичного виховання; запровадження нового курсу «Суспільствознавство» на експериментальному рівні.

У процесі дослідження виявлено, що значна увага приділялась ідеологічній складовій в освітньому процесі. У культурно-освітньому середовищі особливого значення набували ідеї соціалістичного інтернаціоналізму, утвердження радянського способу життя як єдино прийняттого, несприйняття буржуазної ідеології. Водночас спостерігалось підвищення ролі родини, її моральної відповідальності за виховання своїх дітей, активне залучення батьків до освітнього процесу шляхом активізації батьківських комітетів та педагогічного всеобучу.

У процесі аналізу правового виховання зазначеного періоду були виявлені якісні та кількісні зміни (удосконалення мети і змісту, упровадження загальнообов'язкового курсу, пропедевтичних/курсів за вибором). Зміст правової освіти, зокрема превентивних заходів, коригувався відповідними нормативно-правовими актами. Аналізуючи навчально-методичне забезпечення освітнього процесу у 80-ті роки ХХ століття, було виокремлено основні методи при вивченні предметів і факультативних курсів суспільно-гуманітарного циклу: лабораторні заняття; екскурсії, бесіда, розповідь вчителя; демонстрація наочних посібників.

Робота з батьками була побудована на принципах співпраці. Працівники правоохоронних органів проводили активну превентивну діяльність (робота з жителями мікрорайону, читання лекцій, залучення батьків до спільних заходів). Вибудовано алгоритм співпраці з неблагополучними сім'ями для контролю та попередження правопорушень серед неповнолітніх.

Значною перешкодою на шляху розвитку правового виховання стало ускладнення соціально-політичної ситуації в країні, що впливало на збільшення кількості випадків правопорушень серед молоді.

Пошуково-контroversійний (1991–2002 рр.) період характеризується суперечливою освітньою політикою, загальним зростанням злочинності, що зумовило потребу в доповненні та уточненні розпорядчих документів.

1991 рік ознаменувався важливою подією для становлення демократичної держави – ухваленням Акту проголошення незалежності України. Було започатковано процеси реформування у всіх сферах, зокрема в освітній галузі (Закон України «Про освіту» 1991 р.). Питання правового виховання в родинно-шкільному просторі набувало дедалі більшої актуальності у зв'язку з подальшим зростанням кількості правопорушень і сприяло визначенню низки державних заходів й ухвалення Постанови Верховної Ради України «Про державну програму боротьби зі злочинністю» № 3325-ХІІ від 25.06.1993 р. Ситуація з рівнем правової свідомості загострилася, відбувся розпад усталених моральних інститутів, що поглибило проблему антисоціальних явищ. Різке скорочення кількості спортивних клубів, шкіл, позанавчальних закладів освіти призвело до ускладнення криміногенної ситуації в країні.

Особливої уваги в досліджуваній період заслуговує поява концепції розвитку в Україні юридичної освіти в умовах побудови правової держави. Основною метою цього документа було сформулювати компетентності, що необхідні для розуміння природи і функцій права, змісту теоретичних засад, принципів і основних юридичних інститутів, застосування права, а також меж юридичного регулювання різних суспільних відносин.

Для досягнення поставлених цілей, окреслених у нормативних документах про реформу освіти, визначалися механізми вдосконалення форм та методів роботи, які б забезпечували розвиток загального рівня правосвідомості та підвищення правової культури в умовах родинно-шкільного простору. Серед ефективних форм були: урок, конференції, лекції, семінари, екскурсії, практичні заняття (виконання вправ, розв'язання правових задач, проходження тестів тощо), факультативи (авторські програми і курси), зустрічі з представниками органів влади та правоохоронної системи, круглі столи, творчі конкурси, тематичні зустрічі, позакласні заходи та багато інших.

Робота з батьками була вибудована на тих же засадах, що і в попередні роки. Однак слід зауважити посилення ролі класного керівника, на якого покладалася функція виховного супроводу. Складався соціальний паспорт класу, у якому зазначалися основні проблемні категорії дітей. Таким чином, через взаємодію школи і сім'ї забезпечувалася профілактична правовиховна робота.

Серед позитивних здобутків означеного періоду – якісне і кількісне збільшення взаємозв'язків між соціальними інститутами (школа, сім'я, держава).

Третій період – *компетентнісно-демократичний* – 2003–2017 рр. (І субперіод – 2003–2008 рр., II субперіод – 2009–2017 рр.) Протягом цих років здійснювалися активні реформи, зокрема й правового виховання. Освіта

зазнавала постійної модернізації підходів до змісту правового виховання (акцент на формуванні в учнівської молоді ціннісного ставлення до самого себе та соціуму, розвиток моральних якостей, формування громадянської компетентності; створення сучасного правоосвітнього простору; інтеграція та гуманізація освітнього процесу; розширення змісту, форм та методів роботи з учнівською молоддю).

У 2003 році відбувається розширення змісту правового виховання завдяки доповненню циклу суспільних предметів обов'язковими курсами «Людина і суспільство» або «Основи філософії», що вводилися поступово. Серед пріоритетів – виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина, реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань, виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй та інші.

Важливим етапом розвитку правового виховання учнівської молоді стає затвердження Концепції національно-патріотичного виховання (2015 р.). Пріоритетними цілями розвитку правового виховання в зазначений період визначено формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття гідності, вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

У зазначений період простежується оновлення освітньої лінії «Громадянська освіта». Відбувається введення авторських курсів («Практичне право», «Ми громадяни»), оновлення навчально-методичної бази (розширення змісту предметів «Основи правознавства», «Право» тощо), упровадження сучасних освітніх технологій в освітній процес.

Робота з батьками була розширена додатковими кейсами взаємодії. Особлива роль покладалася на психологічну службу школи, яка стала обов'язковою в усіх навчальних закладах. На основі діагностики, як одного із методів профілактики правопорушень, була побудована взаємоузгоджена і цілеспрямована спільна робота з усіма учасниками освітнього процесу.

У процесі історико-педагогічного дослідження зазначених періодів було визначено перспективи творчої реалізації прогресивних ідей досвіду правового виховання учнівської молоді в родинно-шкільному просторі сучасної країни. Основними напрямками процесу розвитку правового виховання окреслено такі: інтеграція сім'ї та школи щодо забезпечення єдності виховних ідеалів, підходів і принципів у формуванні правосвідомості громадян держави; спільна участь родини і школи в правовиховних громадських проєктах і програмах; розробка ціннісно-формувального та практико-орієнтованого змісту шкільної правової освіти; наскрізна правопросвітницька робота в освітньому процесі; розвиток

учнівського самоврядування; співпраця учнівської молоді з органами влади; створення патронажних центрів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми:

1. Понятійно-термінологічний аналіз наукової та енциклопедичної літератури дав змогу уточнити зміст основних дефініцій дослідження «родинно-шкільний простір», «правове виховання в умовах родинно-шкільного простору»). З'ясовано, що правове виховання в умовах родинно-шкільного простору є цілеспрямованим, цілісним, систематичним процесом формування правової компетентності учнівської молоді шляхом взаємодії сім'ї і закладу освіти на основі єдності мети, принципів і завдань.

Комплексний аналіз джерельної бази засвідчив, що генеза змісту, форм і методів правового виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору перебувала в прямій залежності від низки чинників: *суспільно-економічних* (домінування провідних ідеологій та суспільних цінностей; економічний розвиток країни), *культурно-освітніх* (зміна парадигми правового виховання; реформування освітньої галузі), *змістово-правових* (нормативно-правова база, структура та організація правового виховання у суспільстві; зміст суспільствознавчих дисциплін).

2. На основі історико-педагогічного аналізу розвитку правового виховання учнівської молоді в родинно-шкільному просторі в 1984–2017 рр. виокремлено три періоди:

I період – консервативно-ідеологічний. Хронологічні межі охоплюють 1984–1990 рр. Період характеризувався надмірною ідеологізацією освітнього процесу, формуванням глибоких ідейно-моральних і громадянських якостей у середній ланці освіти, запровадженням інваріантних та варіативних дисциплін правового змісту. Робота з батьками відмічається особливою атмосферою взаємодії. Спільними зусиллями проводилася превентивна робота.

II період – пошуково-контroversійний. Хронологічні межі охоплюють 1991–2002 рр. Цей період позначений пошуком механізмів удосконалення правого виховання та розпадом усталених моральних інститутів і загостренням проблеми антисоціальних явищ. Робота з батьками підсилюється розширенням функціоналу класного керівника (соціальний патронаж, супровід проблемних категорій учнівської молоді).

III період – компетентнісно-демократичний. Хронологічні межі охоплюють 2003–2017 рр. (I субперіод – 2003–2008 рр.; II субперіод – 2009–2017 рр.). Період відзначається реформуванням освіти, пріоритетними акцентами є патріотизм, цінність людини, вільне формування політичних і світоглядних переконань учнів, громадянської компетентності. У зазначений період простежується оновлення освітньої лінії «Громадянська освіта». Відбувається введення авторських курсів («Практичне право», «Ми громадяни»), оновлення навчально-методичної бази (розширення змісту «Основи правознавства», «Право» тощо), упровадження сучасних освітніх

технологій в освітній процес. Робота з батьками перейшла на новий рівень взаємодії (результати психодіагностики використовувались для профілактики правопорушень).

3. Вивчення джерельної бази дослідження та ретроспективний аналіз дали змогу визначити тенденції розвитку змісту, форм і методів правового виховання впродовж 1984–2017 рр. Зокрема, консервативно-ідеологічний період (1984–1990 рр.) характеризується фундаменталізацією розвитку правового виховання з ідеологічним забарвленням. У той же час спостерігається розширення змісту правового виховання шляхом запровадження нових факультативних курсів, наприклад «Суспільствознавство», збільшення кількості годин понад навчальний план на вивчення суспільно-політичних дисциплін. Аналізуючи форми і методи зазначеного періоду, слід зауважити їхню класичність – пояснення, розповідь, лекція, бесіда, робота з підручником, виконання вправ тощо. Водночас школа була осередком правового виховання як системного процесу. Батьки залучалися до педагогічного всеобучу та роботи в батьківських комітетах.

Пошуково-контроверсійний період (1991–2002 рр.) характеризується досить суперечливою правовиховною політикою. Етап декларування культурно-правових цінностей, з одного боку, та зменшення кількості годин для вивчення предметів суспільного циклу шляхом заміщення дисциплінами інших циклів (уведення предмета «Основи ринкової економіки» замість предмета «Суспільствознавство»), з іншого. Відбулося вдосконалення змісту правового виховання шляхом появи нових предметів, таких як «Основи української держави і права», «Людина і світ», «Основи правознавства». Роль родини в зазначений період – активне залученням до всіх правовиховних заходів (батьківські лекторії, тижні права, тематичні зустрічі тощо).

Компетентнісно-демократичний період (2003–2017 рр.) характеризується демократизацією українського суспільства; запровадженням компетентнісного підходу, зокрема й у правовиховній роботі; удосконаленням змісту правового виховання. У зазначені роки правовиховна система мала патріотичне підґрунтя. Державна та освітня політика була спрямована на піднесення прав і свобод громадянина, дотримання законів. Період означений якісними змінами змісту правового виховання, а саме впровадженням нових предметів: «Практичне право», «Ми громадяни», «Основи правознавства», «Право». Оновлення змісту відбувалося, але забезпечувалося традиційними формами і методами роботи під час освітнього процесу. Однак слід зазначити, що взаємодія родини і школи відмічається деяким спадом активності та комунікації, тому провідна ідея періоду – пошук нових ефективних форм роботи з батьками задля забезпечення єдності виховних ідеалів, підходів і принципів у вихованні правосвідомого громадянина держави.

4. Визначено перспективи творчої реалізації прогресивних ідей досвіду правового виховання учнівської молоді в родинно-шкільному просторі сучасної країни. Досліджено, що напрями процесу розвитку правового виховання є: інтеграція сім'ї та школи щодо забезпечення єдності виховних ідеалів, підходів і принципів у вихованні правосвідомого громадянина держави; спільна участь

родини і школи у правовиховних громадських проєктах і програмах; розробка ціннісно-формульованого та практико зорієнтованого змісту шкільної правової освіти; наскрізна правопросвітницька робота в освітньому процесі; розвиток учнівського самоврядування; співпраця учнівської молоді з органами влади; створення патронажних центрів. Історико-педагогічний аналіз показав, що використання досвіду правового виховання учнівської молоді України в кінці ХХ – на початку ХХІ століття в сучасному освітньому просторі є доцільним і актуальним.

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми і засвідчує необхідність подальшої розробки таких її питань: науково-практичні розвідки проблематики розвитку правового виховання в сучасному аспекті.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Остапенко Л. В. Нормативно-правове забезпечення правового виховання учнівської молоді (1990–2015 р. р.). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. № 39. С. 290–297.*

2. Остапенко Л. В. Правове виховання учнівської молоді: історико-педагогічний аспект. *ScienceRise: Pedagogical Education*. Харків, 2018. № 5 (25). С. 53–57.

3. Остапенко Л. В. Основні тенденції розвитку освіти у період з 1990 по 2015 роки. *Вісник Черкаського університету*. Черкаси, 2019. № 2. С. 27–31.

4. Остапенко Л. В. Періодизація розвитку правового виховання учнівської молоді (кінець ХХ – початок ХХІ століття). *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. Слов'янськ, 2018. № 2. С. 27–33.

5. Жорова І. Я., Остапенко Л. В. Актуальні тенденції правового виховання учнівської молоді в умовах сучасного освітнього простору в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: збірник наукових праць*. Київ, 2019. Вип. 31. С. 65–70.

6. Остапенко Л. В. Змістово-організаційні аспекти правового виховання в родинно-шкільному просторі (кінець ХХ – початок ХХІ століття). *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: збірник наукових праць*. Київ, 2018. Вип. 137. С. 210–216.

7. Остапенко Л. В. Родинно-шкільний простір як виховне середовище. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол.: В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. № 42. С. 29–30.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації

8. Остапенко Л. В. Організація правового виховання в умовах родинно-шкільного простору: програма спецкурсу. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. 18 с.

9. Зміст, форми і методи організації правового виховання в умовах родинно-шкільного простору: історико-педагогічна ретроспектива: методичні рекомендації / уклад. Остапенко Л. В. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. 21 с.

10. Остапенко Л. В. Проблема виховання учнівської молоді у родинно-шкільному просторі. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управлінської діяльності: матеріали IV Всеукраїнської науково-методичної конференції* (13–14 лист. 2018 р., м. Херсон). Херсон, 2018. С. 171–175.

11. Остапенко Л. В. Теоретичні підходи до формування змісту правового виховання учнівської молоді. *Світові наукові тенденції XXI сторіччя: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (30 лист. 2017 р., м. Карлові Вари). Київ; Карлові Вари, 2017. С. 238–243.

12. Остапенко Л. В. Нормативно-правове підґрунтя правового виховання. *Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 15–16 червня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 67–69.

13. Остапенко Л. В. Проблема правового виховання учнівської молоді. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 22–23 червня 2018 р.). Львів, 2018. С. 20–22.

14. Остапенко Л. В. Зміст правового виховання. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами: матеріали III Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції* (м. Херсон, 5 грудня 2017 р.). Херсон, 2017. С. 75–78.

15. Остапенко Л. В. Проблеми виховання в педагогічній спадщині Михайла Миколайовича Фіцули. *Педагогічна персоналітика: теорія, історія, освітня практика: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвячена 160-річчю від дня народження С. Русової* (м. Івано-Франківськ, 25 лютого 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 44–48.

16. Остапенко Л. В. Розвиток змісту правової освіти учнівської молоді. *Професійний розвиток та управління людськими ресурсами в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформації освіти України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 28 жовтня 2016 р.). Київ, 2016. С. 428–430.

17. Остапенко Л. В. Передумови та чинники формування змісту правої освіти учнівської молоді в часи перебудови. *Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації: матеріали другої Всеукраїнської наукової конференції* (м. Дніпро, 28–29 жовтня 2016 р.). Дніпро, 2016. С. 81–82.

18. Остапенко Л. В. Соціокультурний аспект правового виховання. *Я. А. Коменський – видатний педагог минулого: матеріали II Всеукраїнських педагогічних читань до 425-річчя від дня народження* (м. Херсон, 24 березня 2017 р.). Херсон, 2017. С. 201–206.

19. Остапенко Л. В. Громадянська культура як педагогічна проблема. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Суми, 6–7 червня 2019 р.). Суми, 2019. С. 53–56.

20. Остапенко Л. В. Розвиток правової культури як складова частина життєвої компетентності особистості. *Розвиток життєвої компетентності особистості в умовах освітніх трансформацій: виховний, психологічний, інклюзивний виміри: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Скадовськ, 19–21 червня 2019 р.). Скадовськ, 2019. С. 162–164.

21. Остапенко Л. В. Розвиток правового виховання у I половині ХХІ століття. *Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 17–18 травня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 45–48.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

22. Остапенко Л. В. Соціокультурний аспект правового виховання. *Науковий пошук молодих: збірник статей аспірантів та магістрантів*. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Вип. 2. С. 134–138.

23. Остапенко Л. В. Правове виховання учнівської молоді у родинно-шкільному просторі. *Науковий пошук молодих: збірник статей аспірантів та магістрантів*. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Вип. 3. С. 102–107.

АНОТАЦІЯ

Остапенко Л. В. Правове виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019.

У дисертації на основі вивчення наукової літератури, архівних джерел, аналізу теорії та практики здійснено комплексне дослідження правового виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Виокремлено низку чинників: суспільно-економічні (домінування провідних ідеологій та суспільних цінностей; економічний розвиток країни), культурно-освітні (зміна парадигми правового виховання; реформування освітньої галузі), змістово-правові (нормативно-

правова база, структура та організація правового виховання; зміст суспільствознавчих дисциплін). Обґрунтовано авторську періодизацію правового виховання в родинно-шкільному просторі: I період – 1984–1990 рр. – консервативно-ідеологічний; II період – 1991–2002 рр. – пошуково-контroversійний; III період – 2003–2017 рр. – компетентнісно-демократичний (I субперіод – 2003–2008 рр.; II субперіод – 2009–2017 рр.). Уточнено зміст основних дефініцій дослідження, а саме: «правове виховання», «родинно-шкільний простір», «правове виховання в умовах родинно-шкільного простору». Окреслено перспективи творчого використання прогресивних ідей в сучасну освітню галузь.

Ключові слова: виховання, правове виховання, родина, родинно-шкільний простір, правове виховання в умовах родинно-шкільного простору.

АННОТАЦІЯ

Остапенко Л. В. Правовое воспитание учащейся молодежи в условиях семейно-школьного пространства в Украине (конец XX – начало XXI века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2019.

В диссертации на основе изучения научной литературы, архивных источников, анализа теории и практики осуществлено комплексное исследование правового воспитания учащейся молодежи в условиях семейно-школьного пространства (конец XX – начало XXI века). Выделили ряд факторов: общественно-экономические (доминирование ведущих идеологий и общественных ценностей; экономическое развитие страны), культурно-образовательные (изменение парадигмы правового воспитания, реформирование образования), содержательно-правовые (нормативно-правовая база, структура и организация правового воспитания, содержание обществоведческих дисциплин). Обосновано авторскую периодизацию правового воспитания в семейно-школьном пространстве: I период – 1984–1990 гг. - консервативно-идеологический; II период – 1991–2002 гг. - поисково-контroversионный; III период – 2003–2017 гг. – компетентно-демократический (I субпериод – 2003-2008 гг.; II субпериод – 2009–2017 гг.). Уточнено содержание основных дефиниций исследования, а именно: «правовое воспитание», «семейно-школьное пространство», «правовое воспитание в условиях семейно-школьного пространства». Определены перспективы творческого использования прогрессивных идей в современную образовательную отрасль.

Ключевые слова: воспитание, правовое воспитание, семья, семейно-школьное пространство, правовое воспитание в условиях семейно-школьного пространства.

SUMMARY

Ostapenko L. V. Legal education of students in the family-school space in Ukraine (the end of the XX – the beginning of the XXI century). – Manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences in the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2019.

In the dissertation, based on the study of scientific literature, archival sources, analysis of theory and practice, a comprehensive study of the legal education of students in the family-school space (the end of the XX – the beginning of the XXI century) is carried out. The periodization of legal education in the family-school space from 1984 to 2017 is justified, the main trends of each period are determined: I period – 1984-1990 – *conservative and ideological* – the ideological-communist orientation of the educational process; II period – 1991-2002 – *search and controversial* – a crisis of moral values in society; III period - 2003-2017 – *competent and democratic* (I subperiod – 2003-2008; II subperiod – 2009-2017) – actualization of patriotism and democratic values in society.

I period (1984-1990) – conservative and ideological, indicated by the adoption of the Decree of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Council of Ministers of the Ukrainian SSR "On further improvement of general secondary education of youth and improvement of working conditions of a comprehensive school" (1984), which led to intensive development of legal education. The work with parents was organized on the principles of cooperation. An algorithm was also introduced to work with dysfunctional families in order to control and prevent juvenile delinquency. In the cultural and educational environment, the ideas of socialist internationalism, the establishment of the Soviet way of life as the only acceptable, and the rejection of bourgeois ideology were of particular importance. In the process of analyzing the content of legal education of the specified period, qualitative and quantitative changes were found (improvement of the purpose and content, introduction of a compulsory course, propaedeutic/elective courses). The content of legal education, in particular preventive measures, was adjusted by the relevant regulatory legal acts. Analyzing the educational and methodological support of the educational process in the 80s of the XX th century, the main methods were identified in the study of subjects and optional courses of the social and humanitarian cycle: laboratory classes; excursions, conversation, teacher's story; demonstration of visual aids. Work with parents was built on the principles of cooperation. Law enforcement officers conducted active preventive work (work with community, lectures, involving parents in joint activities). An algorithm has been built to work with dysfunctional families in order to control and prevent juvenile delinquency.

II period (1991–2002) – search and controversial, was marked by an important event for the establishment of a democratic state - the adoption of the Act of Declaration of Independence of Ukraine (1991). Reformation processes were founded in all areas, including education. Particular attention in the study period deserves the emergence of the concept of development of legal education in Ukraine in the

conditions of building a legal state, where the development of the legal competence of the family is defined as the leading goal. To achieve the goals set in the normative documents on education reform, mechanisms for improving the forms and methods of work that ensure the development of general level of legal awareness and legal culture in the conditions of the family-school space were determined. Among the effective forms were: lesson, conferences, lectures, seminars, excursions, practical classes (performing exercises, solving legal problems, passing tests, etc.), electives (author's programs and courses), meetings with representatives of government bodies and law enforcement system, round tables, creative contests, thematic meetings, extra-curricular activities and many others. Work with parents was built on the same principles as in previous years.

III period (2003-2017) – competent democratic, characterized by the fact that education experienced a constant modernization of approaches to the formation of the content of legal education (the development of moral qualities, civic competence, the creation of a modern legal space, etc.). the work with parents has been expanded with additional interaction cases. A special role was assigned to the psychological service of the school. In the indicated period, the educational line “Civic education” and its educational and methodological support are being updated.

In the process of historical and pedagogical research, the prospects for creative implementation of progressive ideas of legal education of students in the family-school space of a modern country are identified: joint participation of the family and the school in law-raising public projects and programs; integration of the family and the school to ensure the unity of educational ideals, approaches and principles in the formation of legal awareness of citizens of the state, the development of student self-government. An important stage in the development of legal education of students is the adoption of the Concept of National Patriotic Education (2015). The priority objectives of the development of legal education in the specified period are the formation of a high generation of patriotic consciousness among the young generation, a sense of dignity of loyalty, love for the motherland, concern for the welfare of their people, readiness to fulfill their civil and constitutional duty to protect national interests, integrity, independence of Ukraine, and the promotion of it as a legal, democratic, social state. Work with parents has been expanded with additional interaction cases.

Key words: education, legal education, family, family-school space, legal education in the conditions of family-school space.

Підписано до друку 07.11.2019 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 02/19/2-2

Віддруковано у видавничому центрі «Вектор»
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.